

Germaanisten lainojen leksikko

A. D. KYLSTRA — SIRKKA-LIISA HAHMO — TETTE HOFSTRA — OSMO NIKKILÄ *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Bd. I: A—J. Rodopi, Amsterdam — Atlanta, GA 1991. 145 s. ISBN 90-5183-300-8.

Itämerensuomen vanhat germaaniset lainasanat ovat etymologisen tutkimuksen vanhoja tuttuja. Niillä on paikkansa niin itämerensuomen kuin germaanisen kieliperheenkin esihistorian selvittelyssä. Itämerensuomen tutkimukselle niiden, kuten muistakin kielistä tulleiden lainasanojen, merkitys on hyvin selvä. Ne avaavat muinaisuuteemme, sen kieleen ja kulttuuriin, näkymiä, jotka muilla keinoilla jäisivät peittoon. Vain yhdestä kielestä lähtien voidaan sen esihistoriallisia kehitysvaiheita ajoittaa vain suhteellisesti, eli saadaan relatiivinen kronologia. Lainasanat tarjoavat kuitenkin sen edun, että kahta suhteellista kronologiaa voidaan sovittaa yhteen. Koska nimittäin mitään systeemikehityksen vaihetta ei voi ajoittaa täysin mielivaltaisesti, vaan suhteellinen kronologia vaatii tietyt mielekkäät rajat, voi kahden systeemin suhteellisen kronologian vertailu luoda lisää terävyyttä ajoitukseen. Kanta- ja esisuomalaisen asuma-alueistakin saadaan lainasanoja tarkemmin analysoidulla tiedolla.

Germanistiikalle lainojen tutkimus on tuskin merkitykseltään vähäisempi, vaikka tätä muinaisgermanistienkaan piirissä nykyään ei aina oivalleta. Lainat vastaavat ensinnäkin yllättävän tarkoin ger-

manistien rekonstruktioita, jotka on tietenkin ensi kädessä tehty puhtaasti kielensisäisen informaation perusteella. Näin rekonstruktioit saavat ulkoisen, riippumattoman vahvistuksen. Germaanisten foneemien lainoissa saamat vastineet auttavat myös joissakin tapauksissa määrittämään tarkemmin originaalien tarkempaa foneettista taustaa. Soveltamalla erityyppisiä äännekriteerejä voidaan lopulta saada esiin eri-ikäisiä lainasanakerrostumia, jotka puolestaan osoittavat kontaktien pitkän kestoajan. Kun lisäksi otetaan huomioon viimeaikaisen arkeologian saavuttamat tulokset, voidaan yrittää absoluuttistakin kronologiaa. Voidaan esim. yrittää päätellä, milloin germaaninen kielimuoto on viimeistään syntynyt ja missä niitä germaaneja on asunut, joilta vanhat lainat ovat peräisin. Viimeksi mainitut seikat ovat tietenkin itämerensuomen kannalta yhtä tärkeitä. Vanhat lainasanat ovatkin yhtenäinen tutkimuskenttä, jossa eri komponenttien erottaminen on oikeastaan keinotekoista ja johtuu vain tieteen karsinoitumisesta.

Erityisesti parina viime vuosikymmenenä lainasanatutkimus on mennyt eteenpäin; uudentyyppistä, lähinnä strukturalistista näkökulmaa soveltamalla on saatu uusia tuloksia ja näkymiä. Groningenissa työskentelevä muinaisgermanisti Tette Hofstra on tunnetussa monografiassaan *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961* (1985) ensimmäisenä kokoavasti esitellyt ja kriittisesti tarkastellut näitä tuloksia — esittäen samalla itse uusia.

Germanisti Hofstran oli saanut kiinnostumaan lainasanoista hänen opettajansa ja edeltäjänsä A. D. Kylstra, muinaisgermanisti ja fennougristi, joka tietenkin jo itse oli niistä innostunut. Kylstra oli tutkimushistoriallisesti painottanutta monografiaansa *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung* (1961) kirjoittaessaan suunnitellut leksikkoa, joka esittelisi tuohon aikaan tunnetut germaaniseta lainat. Sanakirjan koeviihko ilmestyi vuonna 1974 (*UAJ* 46 s. 27–53). Sittemmin hanke näyttää jääneen sivummalle. Latenssiaikana uusien lainaetymologioiden luku kasvoi nopeasti, ja samalla syvenivät myös näkemykset sanojen käsittelystä. Sanakirjan julkaisemisesta yksiniteisenä oli luovuttava.

Tämän nyttemmin kolmiosisaiseksi suunnitellun leksikon ensimmäinen nide on hiljattain ilmestynyt, vuoden 1991 lopulla, joten se on ollut tutkijoiden käytettävissä parisen vuotta. Tekijöihin kuuluvat Kylstran ja Hofstran lisäksi Sirkka-Liisa Hahmo ja Osmo Nikkilä, molemmat perusopinnoiltaan fennistejä. Heidätkin tunnetaan lainasanojen uutterina jäljittäjinä ja löytäjinä. Leksikon kirjoittajat ovat siis kaikki päteviä työhönsä omakohtaisen, aktiivisen tutkimuksen pohjalta.

Leksikon johdanto-osa

Leksikon alussa on laajahko johdanto-osa (s. VII–LVIII). Se onkin tarpeen jos siksi, että »teos on tarkoitettu sekä fennougristeille että germanisteille, kumpikin ryhmä laajasti ymmärrettynä» (s. VII, käännös J. K.). Sekä germaaniseta että itämerensuomesta annetaan relevanttia tietoa. Aluksi selvitetään kummankin ryhmän sisäisiä suhteita, eri kielikausia ja äännesysteemejä (»Einteilung und Periodisierung», »Lautinventar»). Itämerensuomen osalta esitetään myös tärkeimpiä fonotaktisia piirteitä. (Olen huomannut vain yhden lipsahduksen: varhaiskantasuomen liudentuneen -ćć-

geminaatan muuttuminen myöhäiskantasuomen liudentumattomaksi geminaatiksi -cc- [= -tts-] on jäänyt mainitsematta, vaikka se on lainasanatutkimuksen kannalta tietenkin tärkeämpi asia kuin jälkimmäisen geminaatan muuttuminen suomen -ts-yhtymäksi, joka taas on mainittu; s. XVI.) Myös itämerensuomen muut lainasanakerrostumat esitellään lyhyesti.

Tämän jälkeen esitellään lainautumisessa odotettavia ja havaittavia äännesubstituutioita (s. XVII–XXII), joihin juuri uudempi tutkimus on erityisesti kiinnittänyt huomiota. Mielihyvin panee merkille, että jokainen vieraan systeemin foneemin korvautuminen kantasuomen foneemilla on esitetty substituutioksi (»Lautsubstitution», siis myös esim. kgerm. *a* → ksm. *a*) eikä – kuten vanhastaan on tehty – vain sellaiset korvautumiset, joissa kyseiset foneemit ovat myös foneettisesti kaukana toisistaan (kuten esim. tapauksessa kgerm. *f* → kantasuomen *p*). Vaikka vanhempi näkemys ei ehkä suoranaisesti harhauttaisikaan tutkimusta, se on kuitenkin omiaan antamaan virheellisen kuvan lainaustapahtumasta adoptiivisena transferenssinä (termi on Matti Luukkaisen).

Lopuksi otetaan lyhyesti puheeksi kyseisten kielikontaktien »aika ja paikka» (s. XXIII–XXV). Uusimman tutkimuksen tulosten mukaisesti tekijät katsovat, että vanhimmat germaaniseta lainamme on saatu jo itämerensuomen ja saamen yhteiseen kantakieleen eli varhaiskantasuomeen. Ja kun yksityisiä lainoja on kulkeutunut jopa mordvaan ja mariin, »näyttää siis siltä, että kontaktit ovat alkaneet jo pronssikauden (Pohjois-Euroopassa 1500–500) varhaisvaiheissa» (käännös J. K.).

Tämä edellyttää, että varhaista germaaniseta kielimuotoa on puhuttu jo vuoden 1500 eKr. seuduilla tai ainakin pian sen jälkeen. Tällainen ajoitus tuntuu järkevältä myös sisäisen indoeurooppalais-germaaniseta kronologian kannalta. Nykyisinhän katsotaan yleisesti, että kantagermaanin oman kantakie-

len, indoeurooppalaisen kantakielen, taso (tai sen loppuaika) ajoittuu vuoden 4000 tienoille tai viimeistään aikaan 3500–3000 eKr. Toisaalta on kuitenkin Saksassa nykyisin vallalla käsitys, että varhaisinta germaanista kielimuotoa olisi puhuttu vasta pohjoissaksalaisen Jastorf-kulttuurin piirissä n. 600/500 eKr.–0. Tuolloin elettiin siis jo rautakautta. Tämä viimeksi mainittu käsitys vaikuttaa varhaisten germaanisten lainasanojen valossa selvästi kestävämmältä – lainathan on tietenkin saatu Itämeren piirin pohjoisosissa, jonne Jastorfin kulttuurilla ei juuri ole ollut vaikutusta (tai jonne se olisi levinnyt vasta myöhemmin) – enkä tunne liioin mitään kielellisiä argumentteja, jotka tukisivat näin myöhäistä ajoitusta. Ulkopuolisesta tarkkailijasta näyttääkin siltä, että Saksassa suoritettu germaanisen kielimuodon myöhentäminen ja »rautakautistaminen», samalla kun Skandinavian pronssikulttuuri suljetaan enemmän tai vähemmän pois näköpiiristä, on (tiedostamatonta?) vastavaikutusta vuosisadan alun ja Kolmannen Valtakunnan aikana harrastetulle vaalean pohjoisen germaanisen rodun ja sen korkean (pronssikautisen) kulttuurin ihannoinnille.

On toisaalta kuitenkin niinkin, että rajaa esigermaanisen indoeurooppalaisen murteen ja varsinaisen kantagermaanisen kielimuodon välille ei lainasanojen (kaan) avulla aina voida vetää. Sen tähden voisi olla puhtaasti germaanisen vaikutuksen ajoituksessa toistaiseksi vähän varovaisempikin. Vuosien 1000–500 eKr. väliin jäävä ajanjaksokin voisi nähdäkseni tällä tietoa vielä sopia varhaisimmaksi germaaniseksi kaudeksi: tämäkin ajoitus sallisi kai lainojen varhaiskantasuomea muistuttavan äänneasun. Lainojen leviäminen itään Volgan yläjuoksun suuntaan olisi ollut mahdollista pronssikautisen tekstiilikeraamisen kulttuurin vaikutuspiirissä.

Tekijät painottavat kontaktien intensiivisyyttä, mikä viittaa osittaiseen kaksikielisyyteen, ja sijoittavat ne, kuten luonnollista, Itämeren piiriin. Tarkem-

paan lokalisaatioon otetaan kantaa seuraavasti: »Vanhimmat lainasanat lienee omaksuttu itämerensuomalaisten alueella. Tämä ei kuitenkaan sulje pois sitä, että itämerensuomalaisia on sittemmin oleskellut vapaaehtoisesti tai pakosta germaanisilla alueilla, tutustunut siellä uusiin esineisiin, tapoihin jne. ja omaksunut näiden nimityksiä [kieleensä]» (s. XXIII, käännös J. K.). Jälkimmäinen arvelu pohjautuu näköjään Kustaa Vilkunan kehittämään malliin kansojen tuolloisesta rinnakkainelosta: taataksien tiettyjen (ainakin väliaikaisesti) alistamiensa itämerensuomalaisten alueiden uskollisuuden ja veronmaksut germaani-pikkukuninkaat olisivat ottaneet heimojen merkittävien sukujen jäseniä panttivangeikseen (vrt. germaaninen lainasana *kihla* oik. 'pantti[vanki]', joten *kihlakunta* olisi sananmukaisesti 'pantti-[vanki]kunta') omalle kotiseudulle, jossa nämä olisivat oppineet germaani-kielen ja perehtyneet heidän kulttuuriinsa. En kuitenkaan itse pitäisi näiden oletettujen panttivankien osuutta lainasanojen välittäjinä kovin keskeisenä. Ja vaikka tällaista välitystä olisi tapahtunutkin, olisi lainojen omaksuminen itämerensuomalaisen heimon kieleen tapahtunut joka tapauksessa vasta heimon omilla asuinsijoilla, kun korkea-arvoiset *kihlat* olisivat aikanaan palanneet »ulkomailta» oman heimonsa pariin.

Tekijöiden mielestä on yllättävää (»auffällig»), että pitkät ja intensiiviset kontaktit eivät näytä jättäneen mitään jälkiä germaanin sanavarastoon, eli germaaniin ei näytä kulkeutuneen lainoja itämerensuomesta. Mielestäni tämä ei ole mitenkään kummallista. Selitys on juuri siinä, että germaanisat lainasanat omaksuttiin itämerensuomalaisilla alueilla ohuelta germaaniselta (ylä)luokalta. Germaanithan tulivat Suomeen, useina aaltoina ja vähälukuisina, suomalaiset eivät menneet mihinkään. Pieni, vaikka prestiisiltään korkea vieras vähemmistö sulautui vähitellen kielellisesti alkupe räisväestöön jättäen muistoksi itsestään lainasanat. Emme siis voi edes tietää,

oliko noiden tänne muuttaneiden germaanien kielessä ennen sulautumista ehkä paljonkin suomalaisia lainoja (varmaankin niitä oli). Germaanisen väestön sydänalueet Skandinaviassa (ja Itämeren lounaisreunalla) eivät taas joutuneet mitenkään laajemmin tekemisiin itämerensuomen puhujien kanssa (mahdolliset panttivangithan tuskin välittivät suomalaisia lainoja!). Niiden kielestä ei siis voisi lainoja hevin löytyäkään. Tietysti kulttuurierotkin on otettava vielä huomioon.

Johdanto-osan lopussa on laaja siteeratun kirjallisuuden luettelo (s. XXXIII–LVIII), jossa mainitaan ensi sijassa n. vuoden 1940 jälkeen julkaistu relevantti tutkimus. Tätä vanhempaa kirjallisuutta, jota on lueteltu jo Setälän ja Karstenin tutkimuksissa, mainitaan vain poikkeuksellisesti, tarpeen mukaan.

Leksikon rakenne ja sanojen käsittelytapa

Itse sanakirjassa on otettu huomioon kaikki ne sanat, joille on vanhemmassa tai uudemmassa tutkimuksessa esitetty germaaninen lainaetymologia – vaikkapa vain lyhyesti alaviitteessä tai varauksin. Pois on jätetty vain sellaiset vanhat etymologiat, jotka aivan riidattomasti täytyy katsoa nykyään virheellisiksi. Sitten ei esim. mainita A. Ahlqvistin vanhaa selitystä, jonka mukaan *heinä* olisi lainattu germaanista (vrt. germ. *χauja > saksan *Heu*); sen sijaan kyllä mainitaan esim. H. Katzin tuoreet (1990) selitykset, joiden mukaan mm. *herkku* ja *hakki(nen)* 'naakka' ovat vanhoja germaanisista lainoja: ensimmäisen originaalina olisi germ. *krēsō, jota edustaa muinaisislannin *krás* 'herkku(pala)' ja toisen germ. *χrōkaz > muinaisislannin *hrókr* 'Corvus frugilegus'. Käsittelykynnyksen mataluus on kyllä periaatteessa oikeanlainen ratkaisu. Teoksen käyttäjä ei ole nyt vain sen varassa, mitä kirjoittajat pitävät ehdottoman oikeana, vaan voi muodostaa omankin käsityksensä

kommentaarin (ks. tuonnempana) ja lähdekirjallisuuden pohjalta. »Laaja» esittely ottaa huomioon myös sen, että ratkaisut saattavat muuttuakin. Tutkimus menee eteenpäin, ja mikä tänään tuntuu vähemmän todennäköiseltä tai väärältä, voi huomenna näyttäytyä toisessa valossa.

Sana-artikkelien rakenne on seuraavanlainen. Ensiksi esitetään itämerensuomen sanamateriaali; jos sana esiintyy suomessa, se on otettu hakusanaksi. Tämän jälkeen esitetään vastaava kantasuomalainen rekonstruktio, normaalisti myöhäiskantasuomen, mutta tarpeen mukaan myös varhaiskantasuomen asussa. Sitten seuraa germaaninen materiaali, johon sanaa verrataan: kantagermaaninen ja kantaskandinaavinen rekonstruktio ja ne myöhempien erilliskielten muodot, joihin rekonstruktio perustuvat. Monesti on tarjolla jonkin verran toisistaan poikkeavia sanavartaloita vaihtoehtoina, harvemmin kokonaan eri etymologioita. Viimeksi mainitussa tapauksessa selitykset on yleensä asetettu numeroiden paremmuusjärjestykseen. Sitten on vuorossa kommentoiva osa: kulloisenkin lainaetymologian tutkimushistoria selostetaan lyhyesti, ja esitettyjen selitysten varmuutta ja kaikinpuolista asianmukaisuutta pyritään tarpeen mukaan arvioimaan ja tarkistamaan kulloinkin käytettävissä olevien kriteerien – äänteellisten, morfologisten, semanttisten jne. – perusteella. (Vanhastaan yleisesti tunnettuja standardietymologioita tekijöiden ei tietenkään ole juuri tarvinnut kommentoida.) Samalla voidaan esittää jonkinlainen ikäysarvio.

Kommentaarin perässä mainitaan relevantti lähdekirjallisuus. Jokaisen sana-artikkelin lopussa on vihdoin lyhyt määrite, joka kertoo, miten hyväksi tekijät selityksen/selitykset luokittelevat. Vaihtoehtoja on kaikkiaan kymmenen: »germ. lainasana», »germ. t. vanhempi lainasana», »germ. t. nuorempi lainasana», »nuorempi lainasana», samat neljä kysymysmerkillisinä ja sitten vielä »tuskin germ. lainasana» ja täysin torjuva

»ei germ. lainasana». Kysymysmerkin ilmaisema epävarmuus on eriaisteista; kulloinenkin kommentaari ilmaisee sen nyansoidummin. Kielteinen kannanotto ei tietenkään välttämättä merkitse, että kyseinen sana ei voisi olla (germaaninen) laina, se leimaa ainoastaan kommentaarissa esitetyn selityksen (tai selitykset) epäuskottavaksi tai mahdottomaksi (s. XXIX–XXX). *Mutatis mutandis* tämä pätee tietenkin kysymysmerkilleisiin määrittäisiin.

»Germaaninen lainasana» tarkoittaa tässä vanhaa lainaa, joka on omaksuttu kieleen viimeistään n. 500 jKr. Tätä nuorempia lainoja ei leksikossa oikeastaan odottaisi olevankaan. Määrite »germ. tai nuorempi lainasana» tai vain »nuorempi lainasana» esiintyy siis kuitenkin useita kertoja, joko siksi, että jotkut tutkijat ovat pitäneet kyseistä sanaa vanhana lainana, tai siksi, että lainautumisaikaa on ylimalkaan vaikea määrittää.

Käsillä olevassa ensimmäisessä osassa on laskujeni mukaan 227 sanaa (A–J) tällä tavoin käsiteltyä.

Sana-artikkelien tietojen (daattojen) ja tarkkojen rekonstruktioiden luotettavuus on korkeaa luokkaa. Ne antavat teoksen käyttäjälle lujan lähtökohdan. Erittäin hyödyllisiä, suorastaan välttämättömiä, ovat kommentaarit. Ne eivät saisi puuttua mistään tämänlaatuisesta teoksesta. Lukija voi nyt välittömästi nähdä, miten tekijät argumentoivat ja miksi he ovat päätyneet siihen »tuomioon», jonka he esittävät.

Ratkaisevan tärkeää on tietenkin, miten objektiivinen ja luotettava tällainen kommentaariosa on. Periaatteessahan olisi helppoa johdatella keskustelua tiettyyn toivottuun suuntaan painottamalla joitakin näkökohtia ja toisaalta jopa sivuuttamalla joitakin epämieluisia. Lukija harvoin vaivautuisi tarkistamaan kaikkea. Paljon riippuu siis tekijöiden kompetenssista, arviointikyvystä tai tieteellisestä rehellisyydestä. Tässäkin suhteessa leksikko onneksi ylittää varsin hyvään saavutukseen. Sitä todistaa jo niiden

etymologioiden kriittinen arviointi, joita tekijät itse ovat esittäneet. Useat niistäkin ovat saaneet kysymysmerkin, yhden osaksi on tullut arvio »kaum», tuskin (*hepo*). Toisaalta taas esim. suomen *arpa* katsotaan varmaksi (kysymysmerkittömäksi) vanhaksi lainaksi, vaikka vielä muutama vuosi sitten yksi tekijöistä perusteli sitä sinänsä vanhaa selitystä, jonka mukaan sana olisi turkkilaista lähtöä (vrt. tšagatain *arba* 'noitua, taikoa, ennustaa, Krankheitein besprechen'). Sanan germaanisen originaalin *arba- skandinaavisissa kielissä tunnettu merkitys on 'perintö, perintöosa', joka ei ole kaukana suomen sanan 'osa, osuus'-merkityksestä. Semanttisia paralleelleja sille, miten 'arpa, osuus' ja 'perintö' vanhoina aikoina kuuluivat yhteen, tarjoavat esimättä saksan *Los* 'arpa, osuus', jonka vastine gootin kielessä, Uudessa Testamentissa, esiintyy 'perintöosan' merkityksessä, ja kreikan *klēros* 'arpa, osuus, perintö, perintöosa'. Arviointin tasapuolisuutta on varmaan edistänyt se, että sanakirjaa on tehty aitona ryhmätyönä, jolloin jokainen kannanotto on kiteytetty yhteisissä keskusteluissa.

Kaikista käsitellyistä sanoista on vain runsas puolikas (124) päässyt »varmujen» joukkoon (tässä joukossa on myös muutamia nuorempia lainoja). Kysymysmerkki on liitetty 58 etymologiaan, »tuskin»-määreen on saanut 13 sanaa, ja 32 selitystä on torjuttu kokonaan. Luvut todistavat karsinnan ankaruudesta; epäonnisten etymologioiden yllättävän suuri määrä johtuu tosin siitäkin, että aivan viime aikoina on esitetty monia peräti outoja selityksiä (vrt. edellä *herkku* ja *hakkinen*), jotka on kuitenkin kaikki kirjattu.

Tutkimuksen kriteerit: käsittelyn arviointia

Ymmärtääkseni kannanotot ovat yleensä tasapuolisia ja hyvin perusteltuja; itse olen useimmissa tapauksissa samalla kannalla. Sitä paitsi joissakin yksittäisis-

sä tapauksissa näyttäisi kirjassa olevan myös uusia argumentteja vanhoihin etymologioihin. Niinpä suomen *arki*-sanan germaaninen etymologia, joka ensi silmäykseltä tuntuu semanttisesti oudolta (germaaninen originaali kuuluu etymologisesti samaan ryhmään, johon kuuluu suomen adjektiivin *arka* germaaninen originaali) saa lisätukea viitauksista nykyislannin substantiivin *arg* 'vaiva ja työ' ja verbiin *arga* 'raataa ankarasti' ja – semantiikan suhteen – ruotsin substantiiviin *söcken* 'arkipäivä; jokapäiväinen', murteittain myös 'pelokas, surumielinen'. (Etymologian ensimmäinen esittäjä on muuten E. A. Tunkelo, *FUF* 13 [1913] s. 81–86, mikä olisi voinut mainita.)

Suomen *hidas* 'langsam, träge' -adjektiivin germaanista etymologiaa pidetään kirjassa varmana. Originaalin, joko germ. **sīpu-z* tai **sīpa-z*, myöhemmät tytärieliset jatkajat merkitsevät tosin lähinnä 'myöhäinen' tai 'pitkä, riippuva', mutta semanttiselle suhteelle 'hidas, veltto, raukea' ~ 'myöhäinen' on helpposti löydettävissä paralleelleja. Tekijät mainitsevat yhden, jota tähän asti ei ole tietääkseni esitetty: hollannin *laat* 'myöhäinen' = englannin *late* id. = saksan *laß* '(saks.) träge' (= 'hidas, veltto') (= ruotsin *lat* 'laiska'). Huomattakoon lisäksi, että kyseinen germaaninen originaali on etymologisesti samaa pesyettä kuin muinaislannin *seinn* 'vitkasteleva, hidas; myöhäinen' = ruotsin *sen* 'myöhäinen', jonka senkin germaaninen lähtömuoto, germ. **saini-z*, on lainautunut suomeen, tosin hieman myöhemmin kuin *hidas*: siitä on tullut murt. *saine(s)*, osittain myös *haines*, *hainea*. Tämän adjektiivin semantiikka on haaronut paljon laajemmalle kuin *hitaan*: sillä on sellaisia merkityksiä kuin 'halukas, ahne, perso; harras, hellittämätön, innokas; surullinen, katkera; haluton; hiljainen, heikko; hidas, saamaton' (SKES); semantiikka ei ole silti estänyt pitämästä sitä lainana (SKES: »todennäköisesti»). Läheinen paralleeli on niin ikään suomen *hiljaa* 'hiljaa; hitaasti', *hiljainen* (myös) 'rauhalli-

nen; hidas, myöhäinen', viron *hilja* 'myöhään; äskettäin; hiljaa', *hiline* 'myöhäinen, hidas' (SKES).

Tämäkin adjektiivi on epäilemättä germaaninen laina, kuten kirjassa esitetäänkin (T. Hofstran etymologia, viimeksi 1992 esitelmäniteessä *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und dem slavischen Sprachraum* s. 60): vrt. gootin *ana-silan* 'vaieta' jne., originaaliksi sopiva germ. *-ja*-adjektiivi **silja-* on (Hellquistin mukaan) säilynyt ruotsalaisessa järvennimessä *Siljan*. Mainittakoon vielä, että kaikkien kolmen germaanisen adjektiivin indoeurooppalainen etymologia vie samaan kantaan, ieur. **sē(i)-/*sī-* (adj.) 'myöhäinen, hidas, kauankestävä' (Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* s. 889–). Lainälhtöä tukee vihdoin sekin, että sana on kantasanaton *-as*-loppuinen nimitys, jonkalaiset ymmärrettävästi ovat yleensä lainoja. Merkittävää on, että tällainen hyvin vanha laina esiintyy vain suomessa ja karjalassa (karjalassa vain johdoksia): se viittaa siihen, että *hidas* (< varhaiskantasuomen **šitas*) lainautui jo pronssikaudella tai viimeistään esiroomalaisella rautakaudella Suomen rannikolla.

Eläimennimi *hylje* on leksikossa katsottu varauksitta vanhaksi germaaniseksi lainaksi, kantaa lyhyesti perustellen. Kannan tueksi voidaan esittää lisäksi perusteluja, joista aion kirjoittaa toisessa yhteydessä.

Itämerensuomen **häpeä* > suomen *häpeä* katsotaan leksikossa niin varmaksi germaaniseksi lainaksi, että perusteluja ei varsinaisesti esitellä, viitataan vain esittämääni etymologiaan (1971) ja Hofstran siihen ottamaan kantaan (1985). Toinen uusi etymologinen sanakirja, *Suomen sanojen alkuperä* (SSA), ei taas esitä varsinaisessa sana-artikkelissaan *häpeä*-sanalle mitään alkuperän selitystä, ainoastaan kirjallisuusliitteessä on viittaus kyseiseen germaaniseen etymologiaan.

Häpeän germaaninen etymologia on kuitenkin jotakuinkin kiistaton – aina-

kin niin kauan kuin sanalle ei pystytä esittämään muuta, parempaa etymologiaa. Sanan germaanista originaalia **hawīpa-* vastaa germaanisella taholla muinaisislannin *háð* 'herja, pilkka', voisi myös kääntää 'häväistys'.

Äänteellisestä puolesta todettakoon ensinnäkin, että originaalin takavokaalin korvautuminen lainassa vastaavalla etuvokaalilla on jo vanhastaan tunnettu ilmiö, ja itse olen sitä useissa yhteyksissä tähdentänyt esittäen myös monia uusia esimerkkejä (Koivulehto 1971, *Neuphilologische Mitteilungen* 72 ja monet myöhemmät julkaisut). Ilmiö näkyy mm. balttilaisissa lainoissa (murt.) *ätelä* 'odelma', *väljä* (ks. Koivulehto 1993, *Linguistica Uralica* 29, s. 34, huomautus 4), *tyhjä, tytär*, ja germaanisissa lainoissa *äiti, äpärä* (← germ. **ābaran-/ *āburan-* > muinaisissakin *ābaro*, muinaisengl. *eafora, afora, afara* 'jälkeläinen, lapsi'), *äyräs* (Hofstra 1985, *Ostseefinnisch und Germanisch*), *kärsiä* < **kärti-* (vrt. Hofstra 1985), *hypätä* jne. Etuvokaali on voinut lisätä pejoratiivissävyisen sanan affektiivisuutta, kuten varmaan myös lainassa *äpärä* (vrt. takavokaaliseen lainaan *apara, aparo* 'oluen sakka' yms. muodollisesti lähes samasta germaanisesta originaalista, tai vaihteluun *tuhma – tyhmä*). Mahdollista on sekin, että laina heijastaa varhaista germaanista etisempää *a:n* umlaut-allofonia (kuten Hofstra on arvellut). Germaanisen *-w:-n* korvautuminen itämerensuomessa *-p:-llä* on samoin tavallista (esim. lainoissa *hipiä, apu, lepo, levätä* : *lepään, arpi, helve* : *helpeen*) ja tässä jopa suorastaan odotuksen mukaista. Kielessä ei ennestään ilmeisesti juuri ollut *-VvedA* -loppuisia (perus)sanoja (*leveä* ja *siveä* näyttävät johdoksilta *levä ~ levällä* ja *sivä / siivo* -kannoista), *-VpedA* -loppuisia oli taas paljon: vrt. *kapea, rapea, hopea, kopea, nopea, upea* (joukossa lainoja), *kepeä* (~ *keveä*), *kipeä, lipeä, ripeä, näpeä*. Lopuksi on tietenkin sekin odotuksen mukaisista, että germaaninen johdin *-īpa-* korvautui itämerensuomessa kielen mukaisella *-edA*-johtimella.

Semantiikan suhteen voi todeta, että 'häpeä' ja 'pilkka' toki ovat erittäin lähellä toisiaan: häpeä on (mm.) pilkan aiheuttama tila. Germaaniskandinaavista substantiivista johdettu verbi, muinaisislannin *hæða*, ruotsin *hæda* merkitseekin 'pilkata, rienata, häväistä'. Germ. **hawīpa-* kuuluu sitä paitsi suurempaan germaaniskandinaaviseen pesyeseen, jossa 'häpeän' merkitys suoraan esiintyy: vrt. muinaisyläsaksan *hōn* 'pilkka' = nyky-saksan *Hohn* (< germ. **hauna-*), josta johdos muinaisyläsaksan *hōnida* 'Schande = häpeä' (= germ. **haunipō*). Saksan *Hohn*-sanaa vastaa etymologisesti tarkkaan latvian *kāuns* 'Schmach, Schande, Scham' = 'häpeä'. Pokorny (*Indogermanisches etymologisches Wörterbuch* s. 535) rekonstruoi jo indoeurooppalaiseen tasoon **kau-no-s* 'Schande, Scham = häpeä'. Germaaninen **hawīpa-* edustaa tähän nähden lyhyempää nasaalitonta johdosta suoraan perusvartalosta, eli ns. ieur. juuresta (Pokorny) **kau-*, jonka on arveltu merkinneen 'alentaa, nöyryyttää'; vrt. gootin *hauns* 'alhainen, nöyrä' (perusjuuri on pikemminkin ieur. **keu* [ks. E. Seebold, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* s. 314], josta *o*-värinen ablaut-aste ieur. **kou-* > germ.-balt. **kau-*). Samanlainen nasaaliton muodoste tästä juuresta on myös liettuan *kūviūos, kūvētis* 'sich schämen' = 'hävetä'. Semantiikan ei siis pitäisi tuottaa ongelmia. Voi suorastaan katsoa, että suomen merkitys 'häpeä' vastaa germaanisenkin originaalin vanhinta merkitysvivahdetta.

Kaiken kaikkiaan germaaninen etymologia on niin hyvä kuin kohtuudella voidaan vaatia. Jos se hylätään, on hylättävä monta muutakin tähän asti varmana tai todennäköisenä pidettyä etymologiaa. Ja joka hylkää sen, jättää itämerensuomeen rajoittuvan *häpeän* etymologian kokonaan selittämättä.

Häpeän germaanisen etymologian kannalta on vihdoinkin kiintoisaa, että leksikossa esitetään myös sitä vanhempi, suunnilleen samaa merkitsevä itämerensuomen sana **huikedā* > *huikea* germaa-

niseksi lainaksi. Leksikon ottamaa kantaa voidaan pitää rohkeana, mutta se on mielestäni silti oikea. Sanaa verrataan germaanisiin sanoihin **swika-* > misl. *svik* 'vilpillisyys, petos', *swiki-z > muinaisenglannin *swice* 'ansa, petos; petollinen', *swika-z > engl. *swic* 'pahennus, petos', keskiyläsaksan *bi-swih* 'petos'. Semanttinen kytkös 'häpeän' ja 'petoksen' välillä näyttää kylläkin ensi silmäyksellä höllältä, mutta Hofstra on perustellut tätä etymologiaansa tarkemmin *Linguistica Uralicassa* (1991) viitaten erityisesti erääseen balttilaiseen sanapesyeseen, jossa esiintyy sekä 'petos' että 'häpeä'.

Hofstran etymologia saa nähdäkseni olennaista lisävahvistusta siitä, että itämerensuomen *huikea*-pesye, jonka kantavartaloksi voidaan katsoa (Hofstran mukaan) *huika < varhaiskantasuomen *šujka, liittyy sangen primaaristi näköhavaintoon: esim. kirkas valo *huikaisee*, 'sokaisee', silmät taas *huikaistuvat* eli *huikenevat*, 'sokaistuvat'. Tässä on liittymäkohta harhauttamiseen, pettämiseen, joka on germaanisella puolella keskeinen merkitys, myös vastaavalla verbeillä germ. **swīka-*, joita edustaa mm. muinaisyläsaksan muinaisislannin *svikva* 'harhauttaa, pettää', muinaisenglannin *swīcan* 'jättää pulaan, pettää', muinaisyläsaksan *swīhhan* 'jättää pulaan'.

Lähimpänä semanttisena paralleelina tarjoutuu saksan *täuschen* 'pettää, harhauttaa; sokaista, häikäistä'. 'Häpeän tunne' liittyy taas näköhavaintoon siten, että sekin aiheuttaa eräänlaista »sokaisumista»: ihminen luo häpeissään katseensa alas tai suorastaan sulkee häpeästään silmänsä, hän on hämääntynyt, hämilään, huikaistunut. 'Sokaisumisesta' päästään siis sekä 'petetyksi tulemiseen' että 'häpeän tunteeseen'. Tämä näkyy germaanis-balto-slaavilaisessa kannassa **b^hlend^h-*, johon kuuluu mm. saksan jne. *blind* 'sokea', (*ver*)*blenden* 'häikäistä, sokaista, huikaista', *Blender* 'häikäisijä, hurmaaaja; huijari', englannin *to blend* 'sekoittaa', ruotsin *blanda* 'sekoittaa',

blunda 'sulkea silmänsä', *blunder* 'huomaamattomuus; virhe, harhautuminen'; edelleen liettuasta *blandūs* 'samea, hämärä', *blandýti(s)* 'harhailla; pimentyä; katsoa sivulle, luoda katseensa alas, olla häpeissään', latviasta *bluodītiēs* 'kuljeksella; olla katsomatta suoraan huonon omantunnon takia, hävetä', muinaisvenäjältä *bljadī* (fem.) 'valhe, petos; harhappi', *bljadī* (mask.) 'valehtelija, petturi, huijari'. Leksikossa ei mainita, että Hofstra on pitänyt harkinnanarvoisena myös *huijata* 'pettää' -verbin kuulumista tähän germaaniseen lainapesyeseen: heikko aste (*huijaitak) olisi tässä yleistynyt. Verbi vaikuttaa suomalaisesta tietenkin nuorehkolta, mutta ajatusta ei voi silti pitää suinkaan huonona, varsinkin kun murteissa tavataan myös *huikata* ja *huikkia* 'vaihtaa (näkemättä t. ilman välirahaa)' ja karjalasta *huikata* 'vaihtaa' (SSA); huomattakoon, että juuri mainittu saksan verbi *täuschen* 'huijata; huikaista' on etymologisesti sama verbi kuin umlautiton *tauschen* 'vaihtaa'.

Germaaniselta puolelta on itämerensuomeen tullut useita *hui*-alkuisia sanoja. Sanat vaikuttavat nykysuomalaisesta helposti deskriptiivisiltä, mutta tämä on sekundaari piirre: lainasanat deskriptiivistyvät tietenkin helposti, ja kielessä ei nähtävästi ennestään ollut *šujC-alkuisia sanoja.

Tietenkin leksikosta löytyy myös tapauksia, joissa itse olisin päätenyt enemmän tai vähemmän toisenlaiseen ratkaisuun. Otan tästä muutaman esimerkin puheeksi.

Suomen *aho* mm. 'vanha, kesantona oleva kaski' (< vksm. *ašo) katsotaan kysymysmerkittä, siis varauksetta, »germaaniseksi tai [sitä] vanhemmaksi lainasanaksi». Vanhan maitotaloustermin, sanan *hera* (< vksm. *šera) 'serum' selitys on sama, mutta eteen on pantu kysymysmerkki. Tapaukset ovat samanlaisia siinä suhteessa, että kummallekaan sanalle ei voida (tai ole voitu) esittää oletetun (esi)germaanisen originaalin

vastinetta germaanisista tytärkielistä. Me vain tietyistä syistä oletamme, että selainen originaali on ollut olemassa.

Aho-sanan voimme tulkita germaanisiksi lainaksi viittaamalla siihen, että indoeurooppalaisella taholla on katsottu olevan verbijuuri **as-/*ās-* 'palaa, hehku' (alun perin laryngaalinen **h₂as- < *h₂es-*), josta esiintyy useita nominaalisia johdoksia. Niistä yksi on germ. **askōn-* (< esigerm./ieur. **h₂az-g-V-*) > ruotsin *aska* 'tuhka' jne., jonka esigermaanis-indoeurooppalaisesta laryngaalialkuisesta edeltäjästä olen johtanut (1991) suomen *kaski*-sanan. Muutkin germaaniseth johdokset ovat lainautuneet: suomen *ahjo*, *a(a)hku* 'tuhkakokkare; into' ja *arina*. Kuitenkaan mitään sellaista germaanista nimitystä, joka tarkkaan sopisi *ahon* originaaliksi ei ole voitu osoittaa. Leksikko myöntää tämän, mutta katsoo, että semanttinen kytkentä on kuitenkin luonteva: vrt. esim. *palaa* ~ *palo* 'kaski'. Tämä pitää tietenkin paikkansa, mutta se ei toki täysin korvaa sitä puutetta, että germaanista originaalia ei voida osoittaa.

Asia olisi toinen, jos oletetulla germaanisella originaalilla olisi vastine germaanisten kielten ulkopuolella. Tällaisina voisi tulla kyseeseen muinaisintian *āsa-* 'tuhka, pöly' tai latinan *āra* 'alttari' (jos alun perin **polttopaikka*, vrt. myös lat. *ārea* 'aukea paikka; pui-matanner' < **palanut*, kuiva paikka'), tai myös heitin *hašša-* 'liesi'. Ainakin muinaisintian ja latinan sanojen pitkää *ā*:ta vastaisi kyllä germaanisissa pitkä *ō*, mutta juuri hyvin vanhan lainan originaalissa olisi *ā* vielä säilynyt, paralleelina olisi tässä *hakea* < vksm. **šake-* ← varhaiskantagerm. **sāk(e)ja-* > germ. **sōkja-* < ruotsin *sōka*. — Huomattakoon muuten, että pohjoisgermaanisissa on sana (etymologialtaan kiistanalainen), joka ainakin äänteellisesti sopisi muinaisintian 'tuhka'-sanan vastineeksi, nimittäin ruotsin *os* (neutri) '(paha) haju, häkä, palaneen haju' = norjan ja tanskan *os* (mask.) id., myös 'lämmän höyry', ja sen kanssa ehkä identtinen

norjan *ōs* 'ilmavirtaus, ohut sumu; into' (ks. Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* s.v. 2 *os*). Tämä nomini edustaa siis germaanista *asua* **ōsa-*, joka taas voisi palautua vanhempaan asuun **āso-*. Semantiikan suhteen voi verrata suomen murt. sanaa *a(a)hku* 'tuhkakokkare, -lääjä' ~ *a(a)hku* 'halu, into' ~ *a(a)hku* 'kylmä tuuli', jotka edustanevat sittenkin kaikki samaa germaanista perua olevaa sanaa.

Termin *hera* 'serum' < **šera* (esi)germaaninen originaali olisi ollut germ. **sera-*. Vaikka tätä ei germaanisista kielistä löydykään, sitä vastaa tarkkaan germaanin läheisen sukukielen latinan sana *serum* 'hera' (kreikassa on toista ablaut-astetta edustava samaa merkitsevä *orós*). Kun lisäksi tiedämme, että germaanisissa kielissä on useita 'heraa' merkitseviä sanoja, joista siksi ehkä mikään ei ole »alkuperäinen» termi, voi ajatella, että vanhin germaaninen sana on ollut juuri tuo latinan sanaa vastaava **sera-*. Saamme toisin sanoen varhaista pronssikautta esittävän sanamaantieteellisen kartan, jossa esi- ja kantagermaanis-alueen naapurina eteläpuolella on latinan **sero-* ja varhaiskantasuomen »suomen» puoleisella alueella **šera*. Kun on kyse kulttuurisanasta, tällainen karttakuvio tuskin on sattumaa. Siksi voimme germaaniin täydentää latinaa vastaavan sanan.

Katson edellä osoittaneeni, että *heran* (esi)germaanista lähtöä ei voi pitää epävarmempana kuin *ahon*. Pikemminkin päinvastoin. Sana *hera* ei siis tarvitse kysymysmerkkiä, jos *ahossakaan* sitä ei ole. Oikeampi olisi panna kysymysmerkki jo kumpaankin tai sitten vain *aho*-sanaan.

Herasta puheen ollen pieni oikaisu verbin *herätä* käsittelyyn leksikossa. Kohdassa viitataan minuun ja katsotaan, että verbi ei ole germaaninen laina. Olen todella (1976) lyhyesti ja ohimennen viitannut siihen mahdollisuuteen, että verbi olisi lainalähtöinen, mutta en ole ajatellut germaanista lainaa vaan paljon varhaisempaa, indoeurooppalais-

ta lähtöä: kirjoitin »ieur. *ser-»; tarkoitin tosin, että mahdollinen lainautuminen olisi tapahtunut Itämeren alueella, siis pohjoisesta indoeurooppalaisesta murteesta (esigermaanista t. esibaltista). Tähän huomautukseen minulle antoi aiheen havainto, että suomen *herä*-pesye näyttää ikään kuin yhdistävän semanttisesti kaksi homonyymeinä pidettyä indoeurooppalaista verbijuurta, nimittäin ieur. *ser- 'virrata, liikkua nopeasti' (johon nominijohdoksena kuuluu juuri käsitelty *sero- 'herä') ja ieur. *ser- 'hoivata, vartioida'. Huomattakoon mm. seuraava suomen materiaali: (*olla*) *hereillä* '(olla) valveilla', *hereä* 'runsas, vuolas, herkästi virtaava' ~ *valvoa* 'olla hereillä; huolehtia, pitää silmällä, vartioida; olla auki, jäätyvä (vedestä)', *valpas* 'vireä; herkkäuninen; (murt.) vikkelä, nopeajuoksuinen (vedestä)'; saksasta taas vaikkapa *wachen* 'olla hereillä; pitää vartiota; (*über jmdn wachen*) suojella'. Vertailumateriaalin nojalla voisi siis ainakin katsoa, että nuo molemmat homonyymeinä pidetyt indoeurooppalaiset juuret ovat alun perin yksi ja sama juuri. Silti on myönnettävä, että *herä*-pesyeen mahdollinen juontuminen tuosta ieur. *serpesyeestä jää enemmän tai vähemmän hypoteettiseksi.

Suomen verbille *huovata*, *huopia*, *huopata* 'soutaa nurinpäin, ts. kasvot käännettyinä menosuuntaan' on Olav Ahlbäck antanut kymmenkunta vuotta siten (1983) selityksen, jota leksikon tekijät kuitenkin pitävät »semanttisesti epätydyttävänä»; germaaninen alkuperä on varustettu kysymysmerkillä. Samalla kuitenkin huomautetaan, että kun »suuri osa suomen soututerminologiaa on germaanista lähtöä», voi tämänkin verbi sitä olla. Näin asia aivan ilmeisesti onkin ja Ahlbäckin selitys on oikea. *SSA* puolestaan esittää vanhan äänteellisesti huonon selityksen yhä ensi tilalla, selostaa tosin sitten myös Ahlbäckin uutta selitystä.

Eräänä Suomen ruotsalaismurteiden parhaana tuntijana Ahlbäck totesi perusteellisessa tutkielmassaan (*Svenska*

landsmål och svenskt folkliv 106 s. 3–8) aluksi, että ruotsin verbissä *hopa* 'huovata' on ensinnäkin etymologisesti pitkä *ō*, ja toisekseen, että verbi esiintyy yksinomaan Suomessa, sekä murteissa että kirjakielessä. Se on siksi kokonaan erotettava länsiskandinaavisesta verbistä (muinaisislannin jne.) *hopa* 'liikkua taaksepäin', jossa on lyhyt *o* (< vanhempi, germ. *u*) ja jota sitä paitsi käytetään lähinnä hevosten liikkeestä. Ahlbäckin mukaan Suomen ruotsalaismurteiden äänneasut osoittavat kiistattomasti, että niiden verbi *hopa* 'huovata' on suomesta lainattu. Tätä selitystä ei käy epäilemisen.

Leksikon artikkelissa Ahlbäckin tekemää vokaalien pituuseroa ei valitettavasti ole huomattu. *SSA* taas selostaa Ahlbäckia pääosin oikein (tosin siinä on rekonstruoitu kummallinen *i*-loppuinen asu **hupi-*, josta ei saataisi myöhempää *o*:ta), mutta käyttää potentiaalia (»paulautunevat», »eivät voine olla») faktoistakin: länsiskandinaavisen *hopa* verbin *o*:n lyhyys (ja siten palautuminen *u*:hun) ja mahdottomuus yhdistää etymologisesti germaanista pitkää *o*:ta germaaniseen lyhyeen *o*:hon (tai *u*:hun).

Suomen verbin *huovata* jne. Ahlbäck selitti taas vanhaksi lainaksi kantaskandinaavista, asusta *hōbian 'osua, tähdätä (johonkin); järjestää tietyllä tavalla, sopia; honkin); järjestää tietyllä tavalla; sopia; soveltua' (Ahlbäck: »ge (ngt) riktningen mot ett visst mål o.d.; jfr. *hæfi* mål [för skjutning, kast m.m.]»), muinaisruotsin *höva* 'sopia'. Semanttisena paralleelina hän mainitsee ruotsin murt. *mynda* 'huovata' < kantaskand. *mundian, jonka hän täysin vakuuttavasti liittää (Alf Torpin mukaan) pesyeeseen, johon kuuluu mm. muinaisislannin verbi *munda* 'tähdätä (aseella johonkin); pyrkiä' = gootin *mundon* 'suunnata katseensa johonkin' (johon taas gootin *mundrei* 'päämäärä'). Ahlbäck tarkoittaa siis: joka soutaa huopaamalla, suuntaa katseensa kulkusuuntaan, matkan päämäärään. Jo tämänkin pitäisi riittää tekemään selitys hyväksyttäväksi, varsinkin

kun *huovata*-verbille ei muunlaistakaan selitystä löydy ja kun se äännerakenteensakin perusteella (kombinaatio *ō – a*) näyttää lainalta. Etymologia varmistuisi, jos originaali voitaisiin osoittaa soutu-termiksi. Tätä Ahlbäck ei vielä tehnyt.

Soutu-termikin kuitenkin löytyy. Skandinaavisista kielistä tunnetaan laajalti seuraava prefiksiverbi: muinaislannin *andæfa* 'pitää airoilla venettä paikoillaan tuulta ja virtaa vastaan' (Fritzner) = nykyislannin *andæfa* 'soutaa tuulta ja virtaa vastaan, osittain huopaamalla' (= »ved at *skodde*», Blöndal) = nykynorjan murt. *andøva* 'pitää venettä [paikoillaan] tuulta ja virtaa vastaan, soutaa tai pysäyttää airoilla, niin että vene ei ajaudu paikaltaan, esim. kalastuspaikalla' (Aasen) = ruotsin *andö(f)va* 'estää airoilla venettä ajelehtimasta tuulen tai virran mukana' (SAOB).

Tämän skandinaavisen yhdysverbin verbiosana on jo varhain (Hellquist: s.v. *andöfva*, jo Aasen) katsottu olevan *hæfa* 'suunnata' eli se verbi, josta Ahlbäck juontaa suomen verbin: siis *andæfa* < *and-hæfa < kantaskand. **and(a)-hōbian*. Tätä etymologiaa on Ture Johannisson (1947) myöhemmin seikkaperäisesti perustellut ja laajentanut (*Meijerbergs Arkiv* 7 s. 117–149; ks. myös de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch* s.v. *andæfa*). Menemättä tässä yksityiskohtiin mainitsen vain, että Johannisson yhdistää verbin gootin verbiin *and-hafjan* 'vastata' = kantaskand. *and-hafjan, johon metatonisesti (ablaut) nominaalijohdos **and-hōf-* = muinaislannin *andóf* 'veneeseen pitäminen paikallaan airoja käyttämällä' tms. Suomessa voisimme puhua airoilla »vastaamisesta», vastaanpanemisesta.

Tätä taustaa vasten on suomen *huovata*, *huopia* -verbin germaaninen (kantskandinaavinen) lähtö ilmiselvä. Lainautumisen yksityiskohtia emme tietenkään voi enää selvittää; voimme lähteä joko perusverbistä *hōbian (tai mahdollisesti *hōbōn: gotlannin *hova*, ks. heti alemmaksi) tai myös prefiksiverbistä **and(a)-*

hōbian (vanhoissa lainoissa prefiksillisten originaalien prefiksiosa on yleensä jäänyt lainaamatta). Riittää, että voimme osoittaa kyseisen verbiasun esiintyvän myös soutu-terminä ja lisäksi merkityksessä, joka vain vähän, käytännössä tuskin ollenkaan, eroaa suomen verbin merkityksestä (vrt. »*huopoo huopoo*, etkö niä kun virta vie»; esimerkiksi Kuopios-ta [*Suomen murteiden sanakirjan* arkisto, KKTK]). Huomattakoon vielä, että Gotlannissa esiintyy umlautiton verbiasu *hova* 'tähdätä; sopia suunnilleen; tehdä arviolta' (*Gotländsk ordbok*; vrt. Ahlbäckin selityksen semantiikkaa), joka formaalisesti sopisi vastaamaan erityisesti suomen supistumaverbiä *huovata*.

Suomen *johtaa*, viron *juhatama* -verbeille ei leksikko hyväksy (lyhyesti) esittämäni uutta lainaetymologiaa (SUSA 82 s. 176 [1989]), jonka mukaan verbi(t) olisi(vat) (paralleelia) lainaa germaanisesta 'johtamista' ja 'vetämistä' merkinneestä vahvasta verbistä, jonka varhaisin kantagermaaninen (vartalo)asu on **teu-za-* (= latinan *dūcere 'johtaa; vetää' = gootin *tiuhan* 'vetää, johtaa' = saksan *ziehen*) mutta josta säännöllisen äännekehityksen mukaan on edellytettävä myöhempiä asuja **tiuha-* > **tioha-*; selitys edellyttää lisäksi, että diftongi on jo ääntynyt »nousevana» diftongina *iú = *ju* ja *ió* = *jo* (tällainen kehitys on skandinaavisella puolella äännelaillinen ja voi periaatteessa murteittain olla suhteellisen vanhakin, silti varmaankin vasta v. 500 jälkeen tapahtunut) ja että lainaverbissä on konsonanttivartaloon liittynyt tavallinen verbaalistava suffiksi *-ta-*. Germaanisen rinnakkaismerkityksen 'vetää' suhteen huomattakoon, että viron johdos *juhe*, gen. *juhtme* merkitsee '(nuotan, lautan, kärryjen) vetoköyttä' (Wiedemann, SKES).

Tilalle tarjotaan verbien yhdistämistä ugrilaiseen verbiin **juktz-* 'tulla' > unkarin *jut* 'joutua, päästä, tulla' jne. Tätä yhdistystä on aikaisemmin vastustettu semanttisista syistä, mutta tekijät katsovat, että intransitiiviverbi on voinut muuttua transitiiviseksi, siis *'mennä,

kulkea' > (kausatiivi) *'panna kulkemaan = *'kuljettaa' > *'johtaa'. Tämä olisikin luontevaa, jos *-ta*-suffiksi olisi vasta itämerensuomessa liitetty kausatiivoiva suffiksi, mutta nythän se täytyisi olettaa verbissä jo alun perin olleeksi. Yhdistelmä on sitä paitsi äänteellisesti uusimman tutkimuksen mukaan (ks. esim. Sammallahti, *Historical phonology of the Uralic languages* [1988] Sinorin käsikirjassa *The Uralic languages*) epä-säännöllinen: ugrilaista tai suomalais-ugrilaista *u*:ta ei voi vastata itämerensuomen *o*, eikä taas voi luontevasti olettaa, että se olisi jotenkin myöhäsyntyinen (sitä olisi pikemminkin sitten viron *u*, kuten tekijät ehdottavat).

On totta, että ehdottamalleni skandinaavis-itämerensuomalaiselle substituutiosuhteelle, jossa (dentaali)klusiilia tai spiranttia seuraava konsonanttinen skandinaavinen *j* olisi »voittanut» edeltävän konsonantin (skand. **Tju/o-* → itämerensuomen **ju/o-*), ei ole esitetty paralleleja, mutta vastaesimerkkejäkään ei ole paljon (*tiuris* 'kallis' on jo vanhempi laina, ja onhan rinnakkaisia substituutioita olemassa: vrt. murt. *solli* ja *valli* ← ruotsin *svall*). Substituutio on kuitenkin luonteva, onhan lapin *č*:-kin (< *ć*-) korvattu suomessa *j*-llä joissakin lainoissa: (murt.) *jolma* 'salmi', *jorva* '(poron) reisikappale', *juvoa* 'tulla perässä, seurata (läh. porosta)'.
Sitä paitsi, paralleelitapauksiakin löytyy. Konsonantin jälkeisen *j*:n »voittamisesta» näyttää ainakin seuraava esimerkki jotakuinkin varmalta. Suomen murteista, lähinnä itäisistä, on kirjattu substantiivi *jolu*, jolla on paljolti samat merkitykset kuin läntisemmällä *hiululla*, joka tunnetusti on skandinaavinen laina 'pyörää' (ja sen tapaisia kappaleita) merkitsevistä sanasta, jota vastaa misl. *hjól*, ruotsin *hjúl*: 1. *hiulut* eli *jolut*, joskus (Orivesi, Padasjoki) *juolut* 'viistot pyöreät telapuut, aluspuut, joita pitkin tukkeja tms. voitiin hinata', 2. *jolut* 'veneiden telapuut' (Kuhmo), myös pyörivät osat, 3. »*jolu* = pyöreä puu, joka asetettiin rannalle vedenrajaan siihen kohtaan,

josta vene aiottiin vetää maalle. Kun vene vedettiin puun päälle, pyöri se kölin alla veneen mukana ja helpotti suuresti veneen maalle vetämisessä» (Johannes)', 4. *hiulu* eli *jolu* 'vääntökanki', 5. *jolu* 'napakelkka, pyörii jäähän kiinnitetyn akselinsa ympäri jäällä' (Pyhäjärvi, Räisälä, Kaukola, *SMS*:n arkisto). Tässäkin on siis vokaalina *o*, ja originaaliksi sopii länsi-, mutta osin itäskandinaavinenkin myöhäiskantaskandinaavin neutrin (monikko?)asu **hjol(u)* > **hjöl(u)* > misl. *hjól* (itäskandinaavissakin on aikaisemmin ollut *o*:llista asua, jollainen on säilynyt ainakin Taalainmaalla, ks. A. Kock, *Svensk ljudhistoria* § 961, 963; huom. lisäksi Gotlannin murteen *hjaul*).

Lopuksi

Tämäntapaisista huomautuksista käy ilmi se, mikä muutenkin on selvää: tutkimus menee aina eteenpäin, hyväkään kirja ei voi merkitä, eikä saakaan merkitä, sen loppua. Hyvä kirja pikemminkin innostaa tutkijoita uusiin ponnistuksiin, jotka toivottavasti taas tuottavat uusia tuloksia. Tämä mielessään varmasti sanakirjan kirjoittajatkin ovat tehneet työtään. Kaikki tulokset ovat suhteellisia; lopullista, absoluuttista »totuutta» ei toistaiseksi – onneksi – ole löytynyt.

Mutta jotta tutkimus ja tutkijat jaksaisivat eteenpäin, pitäisi aina silloin tällöin seuloa esiin parhaat ratkaisut ja tunnustaa ne sellaisiksi. Ja tähän kirjoittajat ovat tähänneetkin. Sen ei tarvitse merkitä, että »oikeaksi» tai »varmaksi» luokiteltu etymologia olisi välttämättä viimeinen ja lopullisesti »oikea» (ja tietenkin päinvastoin: »huono» etymologia voi myöhemmin osoittautua hyväksi). Silti kulloisenkin tiedon valossa paras etymologia – edellyttäen, että siinä ei ole selittämättömiä äänteellisiä, morfologisia tai semanttisia vaikeuksia – voidaan huoletti tunnustaa »oikeaksi». Senhän voidaan aina tarvittaessa korvata vielä paremmalla.

Kirjoittajat ovat osoittautuneet vaikeaan tehtäväänsä pystyviksi ja ansaitsevat kiitoksen hyvin suoritetusta arvioimistyöstä. Leksikon ensimmäinen osa on alkua käsikirjaan, jota on kauan kaivattu. Itse asiassa tämä leksikko on laatuun kokonaan ensimmäinen. Se on välttämätön sekä kielihistoriaan paneutuvalla fennistille että muinaisgermanistille. Ja lisäksi sen luulisi olevan – tekstin suppeudesta huolimatta – kiintoisaa lukemista kaikille kielensä esihistoriaa harrastaville suomalaisille.

JORMA KOIVULEHTO

Juhlakirja sanoista

TRYGGVE SKÖLD *Wortstudien. Festschrift Tryggve Sköld zum 70. Geburtstag am 2. November 1992. Acta Universitatis Umenensis. Umeå Studies in the Humanities 109. Almqvist & Wiksell International, Stockholm 1992. VIII + 253 s. ISBN 91-7174-721-4.*

Uumajan yliopiston suomen kielen emeritusprofessori Tryggve Sköld täytti marraskuun 2. päivänä 1992 70 vuotta. Tätä seikkaa juhlistivat hänen entiset työtoverinsa julkaisemalla juhlakirjan, johon on koottu valikoima päivänsankarin omia eri yhteyksissä aikaisemmin julkaistuja sanastoa käsitteleviä tutkimuksia. Tätä kokoelmaa on syytä tervehtiä ilolla erityisesti siitä syystä, että monet tutkielmat ovat alun perin ilmestyneet eri juhlakirjoissa, joiden saatavuus ei ole hyvä, ja siksi näitä artikkeleita ei välttämättä tunneta kovin hyvin.

Kirja käsittää 21 artikkelia lähes neljäkymmenen vuoden ajalta: vanhin on julkaistu vuonna 1954, kaksi nuorinta vuonna

1991. Painopiste on kuitenkin tuoreimmasa tutkimuksessa, sillä 15 artikkelia on ilmestynyt vuosina 1978–1991. Toimittajien Tuuli Forsgrenin ja Axel Groundstroemin esipuheesta käy ilmi (s. III), että professori Sköld on avustanut artikkeleiden valinnassa, mikä varmasti on koitunut valikoiman eduksi: kirjoittaja itse on varmaankin paras henkilö arvioimaan, mikä osa hänen tuotannostaan on syytä koota yksiin kansiin.

Tryggve Sköldillä on tavallista perusteellisempi ja laajempi filologin koulutus: hän on suorittanut lisensiaatintutkinnon sekä pohjoismaisessa filologiassa että suomalais-ugrilaisessa kielitieteessä. Väitöskirjassaan »Die Kriterien der urnordischen Lehnwörter im Lappischen» (1961) hän on mainiosti yhdistänyt näiden kahden kielialueen tuntemuksensa. Tämä Sköldin kaksoistausta on vahvasti näkyvissä hänen koko tuotannossaan, jonka Axel Groundstroem on koonnut bibliografiaksi (s. 243–248). Myös juhla-kirjan artikkelivalikoimasta se näkyy selvästi.

Kirja antaa hyvän läpileikkauksen Tryggve Sköldin laaja-alaisuudesta tutkijana yleensä ja sanaston tutkijana erityisesti. Monissa kirjan artikkeleista yhdistyvät erinomaisesti kirjoittajan nordistin ja fennougriin roolit; harvemmin hän on esiintynyt puhtaana nordistina (vain kolme sellaista artikkelia on päässyt tähän kirjaan). Saamen kieli on jubilaarin lempilapsia. Se näkyy myös juhlakirjan valikoimasta: saame on tutkimuskohteena kahdeksassa artikkelissa. Useimmissa on kyse saamen ja skandinaavisten kielten välistä kontakteista.

Vanhimmassa artikkelissa (s. 1–16), joka on vuodelta 1954, Sköld pyrkii muutamien saamen kielen skandinaavisten lainojen avulla etsimään ratkaisua siihen, miten riimukirjain *R* on ääntynyt. Vuodelta 1964 peräisin olevassa artikkelissa (s. 43–59) tarkastellaan skandinaavisten kielten ’pohjoista’ merkitsevän sanan, muinaisnorjan *norðr* jne., merkityksen muuttumista saameen lainautuessaan. Samalla siinä on esitetty katsaus yleisiin ilmansuuntien nimeämisperiaatteisiin sekä saamen kielen ilmansuuntien nimityksiin.